

УДК 349.4

Антон Чепак,

здобувач кафедри земельного та аграрного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВА ПРИРОДА ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ПІД ВОДНИМИ ОБ'ЄКТАМИ ДЛЯ РИБОРОЗВЕДЕННЯ

Стаття присвячена правовому аналізу відносин у сфері використання земельних ділянок під рибогосподарськими водними об'єктами для потреб риборозведення. Досліджується специфіка правового режиму використання та охорони земельних ділянок під водними об'єктами, які є частиною багатоелементних природних комплексів. Визначаються особливості правового становища об'єктів штучного риборозведення.

Ключові слова: землі сільськогосподарського призначення, землі водного фонду, водний об'єкт, об'єкт аквакультури, земельні правовідносини, земельна ділянка, риборозведення, сільськогосподарська діяльність, аквакультура.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Використання земельних ділянок під водними об'єктами для риборозведення має свої характерні риси, які відрізняють ці правовідносини від інших у земельній сфері. Зумовлюються такі особливості різними чинниками. По-перше, земельні ділянки під водними об'єктами є своєрідним вмістилищем водних об'єктів, у комплексі з якими утворюють єдиний комплексний природний об'єкт, що характеризується спеціальним правовим режимом. Специфіка правового режиму полягає в застосуванні під час його визначення норм різних галузей права – земельного і водного. Такий комплексний природний об'єкт органічно поєднаний з іншими природними об'єктами екосистеми.

З урахуванням нерозривних природних зв'язків між елементами екосистеми можна стверджувати, що земельні ділянки, розташовані під водними об'єктами для риборозведення, є частиною багатоелементних природних комплексів, а їх використання не видається можливим без впливу на інші природні елементи навколишнього природного середовища. Очевидно, що зазначений фактор має значення для встановлення особливостей правового режиму цього об'єкта.

По-друге, земельні ділянки під водними об'єктами для риборозведення є територіальним базисом для розташування не лише водного об'єкта. Законом дозволяється споруджувати у встановленому порядку на таких земельних ділянках рибогосподарські, рибозахисні, гідротехнічні меліоративні та інші об'єкти, необхідні для забезпечення діяльності з риборозведення. Розташування

технічних споруд повинно проводитися з урахуванням законодавчої вимоги щодо раціонального використання земель.

По-третє, використання земельної ділянки під рибогосподарським водним об'єктом передбачає впровадження особливого виду діяльності господарюючого суб'єкта. Відповідно до законодавства, така діяльність належить до сільськогосподарської, оскільки спрямована на виробництво сільськогосподарської продукції. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про аквакультуру» від 18 вересня 2012 р. № 5293-VI [1], аквакультура (рибництво) визначається як сільськогосподарська діяльність зі штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у цілком або частково контрольованих умовах для одержання сільськогосподарської продукції (продукції аквакультури) та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів, ведення селекційно-племінної роботи, інтродукції, переселення, акліматизації та реакліматизації гідробіонтів, поповнення запасів водних біоресурсів, збереження їх біорізноманіття, а також надання рекреаційних послуг.

Інші нормативні акти також вказують на приналежність діяльності з риборозведення до галузі сільського господарства. Наприклад, згідно з Законом України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001 – 2004 років» [2], продукцію рибництва (аквакультури) віднесено до сільськогосподарської продукції, а рибницькі господарства – до категорії сільськогосподарських підприємств.

Крім того, виходячи з норми п. 2.15 ст. 1 Закону України «Про державну підтримку

сільського господарства України» від 24 червня 2004 р. № 1877-IV [3] та згідно з додатком до Закону України «Про митний тариф України» від 19 вересня 2013 р. № 584-VII [4], яким затверджено Українську класифікацію товарів зовнішньоекономічної діяльності, риба і ракоподібні, молюски та інші водні безхребетні (група 03, розділ I) віднесено до сільськогосподарської продукції тваринного походження. При цьому в нормативному акті зазначається, що така продукція повинна вироблятися, вирощуватися, виловлюватися, збиратися, виготовлятися безпосередньо її виробником. Таким чином, з урахуванням особливого характеру діяльності з риборозведення, можна стверджувати, що земельна ділянка під рибогосподарським водним об'єктом у процесі провадження такої діяльності виступає основним засобом виробництва продукції сільського господарства.

Наведене свідчить про те, що вихідним нормативним положенням, на якому базується правове регулювання використання земельних ділянок під водними об'єктами для риборозведення, є загальновизнане положення земельного законодавства щодо поєднання особливостей використання земельної ділянки як територіального базису, природного ресурсу та основного засобу виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи фахівці у галузі земельного, екологічного та аграрного права з'ясовували правову природу використання земель, використання водного об'єкта та безпосередньої діяльності у сфері рибництва. Положення щодо цього, зокрема, містяться у працях В. І. Андрейцева, О. В. Гафурової, А. П. Гетьмана, В. І. Гордєєва, В. М. Єрмоленка, Л. П. Заставської, І. І. Каракаша, Т. О. Коваленко, П. Ф. Кулиничя, Р. І. Марусенка, А. М. Мірошніченка, В. Л. Мунтяна, В. В. Носіка, В. І. Семчика, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги. Проте як єдиний об'єкт правове явище використання земельних ділянок під водним об'єктом для потреб риборозведення не досліджувалося.

Мета статті полягає у з'ясуванні юридичних ознак діяльності щодо використання земельних ділянок під водними об'єктами для потреб риборозведення.

Виклад основного матеріалу. Спеціальний режим використання земельних ділянок під рибогосподарськими водними об'єктами полягає у: дотриманні господарюючим суб'єктом визначених законодавством і правовстановлюючими документами цілей використання цього комплексного природного об'єкта; дотриманні встановлено-

го законодавством режиму господарської діяльності; використанні таких природних об'єктів згідно із законодавчою вимогою щодо заборони впроваджувати певні види діяльності на території водоохоронних зон та у прибережних захисних смугах тощо.

Раніше вже зазначалося, що використання земельних ділянок під водними об'єктами для риборозведення має здійснюватися з дотриманням низки вимог, які передбачені нормами земельного й водного законодавства. Однак їх використання в якості основного засобу виробництва в сільському господарстві породжує ще одну особливу ознаку використання цих об'єктів земельних прав: правовий режим земельної ділянки доповнюється змістом нормативних положень, що встановлюють правові умови використання земель сільськогосподарського призначення. Такий висновок зумовлений характером діяльності господарюючого суб'єкта, що провадиться на цих землях, а також характером отриманої внаслідок цієї діяльності продукції.

Цей аргумент підтверджується положенням ч. 1 ст. 22 Земельного кодексу України, відповідно до якого землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції або призначені для цих цілей. Обставин щодо фактичного розташування таких земельних ділянок або розміщення на них інших природних об'єктів закон не називає. Аналіз наведеного визначення свідчить, що на земельні ділянки під рибогосподарськими водними об'єктами поширюється правовий режим земель сільськогосподарського призначення. Нормативні приписи, що встановлюють правовий режим земель сільськогосподарського призначення слід враховувати й при визначенні кола суб'єктів, яким можуть надаватися у використання земельні ділянки під водними об'єктами для риборозведення. Так, зважаючи на виробничо-господарський характер діяльності з риборозведення та керуючись положеннями, закріпленими ч. 3 ст. 22 Земельного кодексу України, земельні ділянки під рибогосподарськими водними об'єктами (або їх частинами) можуть надавати у використання: а) громадянам – для ведення особистого селянського господарства, ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства; б) сільськогосподарським підприємствам – для ведення товарного сільськогосподарського виробництва; в) несільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям, релігійним організаціям і об'єднанням громадян – для ведення підсобного сільського господарства.

Крім того, правові положення глави 5 Земельного кодексу України («Землі сільськогосподарського призначення») поширюватимуться на правовий режим земельних ділянок під рибогосподарськими водними об'єктами навіть у разі, якщо така ділянка не перебуває у користуванні жодного господарюючого суб'єкта. Підставою встановлення специфічного правового режиму для цих земельних ділянок є позначка у водогосподарському паспорті водного об'єкта про призначення його для потреб риборозведення.

Разом із тим варто наголосити, що не можна говорити про абсолютну належність земельних ділянок під водними об'єктами для риборозведення до земель сільськогосподарського призначення. По-перше, відповідно до Класифікатора видів цільового призначення земель, затвердженого Наказом Держкомзему від 23 липня 2010 р. № 548, землі для рибогосподарських потреб (за кодом 10.07) віднесено до земель водного фонду України. По-друге, виходячи з правової конструкції норми ст. 58 Земельного кодексу України, якою визначено склад земель водного фонду, правова належність таких земельних ділянок до земель цієї категорії зумовлюється фактичним розташуванням на них водних об'єктів.

З урахуванням наведеного можна стверджувати, що земельна ділянка під рибогосподарським водним об'єктом являє собою єдиний комплексний дворесурсний об'єкт водно-земельних правовідносин, на який поширюються норми щодо встановлення правового режиму земель водного фонду і земель сільськогосподарського призначення.

Закономірно виникає ще один висновок: у разі використання земельних ділянок під водними об'єктами для риборозведення фактично йдеться про використання земель водного фонду у сільськогосподарських цілях.

Разом із тим невідповідність цільового використання таких земельних ділянок їх основному цільовому призначенню не створює правової підстави вважати використання земельної ділянки водного фонду для сільськогосподарських потреб нецільовим, оскільки така можливість законодавчо передбачена ч. 4 ст. 59 Земельного кодексу України, відповідно до якої громадянам та юридичним особам органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування із земель водного фонду можуть передаватися на умовах оренди земельні ділянки та водойми для рибогосподарських потреб (у тому числі рибництва (аквакультури)).

У земельно-правовій літературі висловлено пропозицію стосовно доцільності введення до Земельного кодексу Украї-

ни поняття «землі сільськогосподарського використання» для позначення сільськогосподарських угідь, що існують і використовуються у складі інших категорій земель [5, с. 43]. З такою пропозицією, на нашу думку, варто погодитись, оскільки перебування земель сільськогосподарського використання у складі земель водного фонду має свої особливості, й це повинно відображатися у земельному законодавстві. Таке сільськогосподарське землекористування підпорядковується потребам водного господарства. До того ж ведення товарного сільськогосподарського виробництва, пов'язаного з використанням водних об'єктів (або їх частин) для потреб риборозведення, створює загрозу негативного впливу на якісний стан таких водних об'єктів. Особливо це стосується природних рибогосподарських водойм і водотоків, штучно підтримувати якісний стан яких дуже складно (на відміну від рибогосподарських технологічних водойм). Наведене створює підстави для висновку про те, що включення сільськогосподарських угідь до складу земель водного фонду повинно супроводжуватися встановленням низки додаткових екологічних обов'язків власників і користувачів таких земельних ділянок.

Важливу рису правової сутності використання земельних ділянок під водними об'єктами для риборозведення зумовлює характер діяльності господарюючих суб'єктів на цих земельних ділянках. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про аквакультуру», діяльність у сфері аквакультури не належить до спеціального використання водних біоресурсів. Очевидно, що наведена норма стосується і діяльності з риборозведення, оскільки риборозведення виступає одним із напрямів аквакультури. Раніше вже було доведено, що таку діяльність, а також продукцію, яка є її результатом, слід вважати сільськогосподарською.

Категорія «сільськогосподарська продукція» є аграрно-правовою, а такий вид продукції виступає об'єктом аграрних правовідносин. Так, з'ясовуючи сутність та зміст наведеної категорії, В. Ю. Уркевич зазначає, що сільськогосподарську продукцію можна визначити як продукцію (рослинницьку, тваринницьку та рибницьку), що виробляється (вирощується) внаслідок дії біологічних процесів її вирощування, має природне походження від землі й (або) від живих біологічних організмів [6, с. 122, 123]. При цьому автор наголошує, що сільськогосподарська продукція (в тому числі й продукція рибного господарства) є об'єктом саме аграрних правовідносин. Схожої наукової позиції дотримується В. М. Єрмоленко. Досліджуючи юридичну природу цієї аграрно-правової ка-

тегорії, науковець зазначає, що до сільсько-господарської продукції слід віднести всю сиру продукцію культурного рослинництва, тваринництва та рибництва, одержану від сільськогосподарської діяльності [7, с. 60].

Погоджуючись із висновками наведених авторів, зауважимо, що законодавство передбачає, що штучне розведення, утримання та вирощування риби й інших водних біоресурсів здійснюють суб'єкти рибного господарства у спеціальних штучних умовах або визначених для цього рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) у межах технологічних пристроїв і споруд (рибницьких басейнів, плавучих рибницьких садків тощо). За таких обставин об'єкти штучного риборозведення вважаються вилученими з природного середовища, а використання рибогосподарських водних об'єктів є спеціальною умовою для створення середовища їх існування.

Для позначення особливого правового становища об'єктів штучного риборозведення в чинному законодавстві застосовується категорія «об'єкти аквакультури». Усі об'єкти аквакультури перебувають у власності господарюючих суб'єктів, що впроваджують діяльність з їх штучного розведення. Про таку приналежність об'єктів риборозведення на праві власності свідчать положення, викладені у ст. 6 Закону України «Про аквакультуру», відповідно до якої об'єкти аквакультури, які розведені, утримуються та (або) вирощуються підприємствами, установами та організаціями державної або комунальної власності, є об'єктами права державної або комунальної власності. Об'єкти аквакультури, які розведені, утримуються та (або) вирощуються суб'єктами аквакультури у межах наданих їм відповідно до закону у приватну власність, у користування рибогосподарських водних об'єктів (їх частин), рибогосподарських технологічних водойм, акваторій (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України, у межах належних їм технологічних пристроїв і споруд (рибницький басейн, плавучий рибницький садок тощо) або набуті іншим не забороненим законом шляхом, перебувають у їх приватній власності.

З урахуванням наведеного об'єкти риборозведення не вважаються природним ресурсом чи елементом навколишнього природного середовища, а набувають правового статусу об'єктів майнових прав, тобто є особливим видом майна, що належить на праві власності суб'єкту риборозведення.

Землекористання для цілей риборозведення характеризується ще однією осо-

бливою рисою. Річ у тому, що діяльність з риборозведення не може впроваджуватися лише з використанням рибогосподарського водного об'єкта і земельної ділянки під ним. Така діяльність потребує додаткового використання земельних ділянок суші, суміжних з основною ділянкою.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про аквакультуру» діяльність у сфері аквакультури впроваджується у зонах та на територіях водних об'єктів, а також на ділянках суші території України, які використовуються для цілей аквакультури. Такими цілями можуть бути: а) забезпечення під'їзних шляхів та шляхів сполучення; б) розташування господарських споруд, призначених для цілей риборозведення; в) захист рибогосподарських водних об'єктів і земельних ділянок, що розташовані під ними, від негативних зовнішніх впливів тощо. Таким чином, функціональним призначенням земельних ділянок суші, що використовуються для цілей риборозведення, є сприяння раціональному використанню земельних ділянок під рибогосподарськими водними об'єктами та самих водних об'єктів, а також їх охороні. Для забезпечення ведення аквакультури суб'єктам риборозведення можуть передаватися у використання земельні ділянки суші, які віднесено до земель водного фонду, а також ті, що належать до інших категорій земель.

Окремого дослідження для забезпечення цілей аквакультури потребує визначення правового регулювання використання прибережних захисних смуг і смуг відведення, які виділяються у межах водоохоронних зон. Нормативно-правову базу формування та експлуатації прибережних захисних смуг і смуг відведення нині становлять: Земельний [8] і Водний кодекси України [9]; постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них» від 8 травня 1996 р. № 486 [10] і «Про затвердження Порядку користування землями водного фонду» від 13 травня 1996 р. № 502 [11].

На територіях прибережних захисних смуг встановлюється режим обмеженої господарської діяльності, сутність якого полягає у встановленій законодавчій забороні впроваджувати діяльність, що негативно впливає або може вплинути на їх стан чи суперечить їхньому призначенню. Зазначене суб'єктивне право конкретизується у спеціальній нормі ст. 14 Закону України «Про аквакультуру», відповідно до якої суб'єкти аквакультури, оформлюючи права оренди акваторій (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, а та-

кож виключної (морської) економічної зони України, можуть отримати на умовах оренди земельні ділянки прибережних захисних смуг та смуг відведення.

Варто зауважити, що вказаний Закон несправедливо обходить увагою питання надання аналогічного права для суб'єктів аквакультури, що впроваджують господарську діяльність з використанням внутрішніх рібогосподарських водних об'єктів (ставків, водосховищ, частин річок, озер тощо). Разом із тим факт встановлення прибережних захисних смуг навколо (вздовж) цих водних об'єктів є беззаперечним. Такий висновок ґрунтується на нормативних приписах ст. 60 Земельного кодексу України, якою визначаються правила встановлення та ширина прибережних захисних смуг для водних об'єктів різних категорій: 1) для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менш як 3 гектари – 25 метрів; 2) для середніх річок, водосховищ на них, водойм, а також ставків площею понад 3 гектари – 50 метрів; 3) для великих річок, водосховищ на них та озер – 100 метрів. Якщо крутизна схилів більша за три градуси, мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється.

Що ж стосується права суб'єктів аквакультури внутрішніх рібогосподарських водних об'єктів на використання прибережних захисних смуг для провадження господарської діяльності, то воно прямо передбачене у вказаній загальній нормі п. 4 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку користування землями водного фонду», а також впливає з передбаченого у ст. 5 Закону України «Про аквакультуру» права на користування землями водного фонду для здійснення аквакультури.

Видається, що було б доцільним внести доповнення до ст. 14 Закону України «Про аквакультуру», забезпечивши законодавчою нормою спеціальної дії можливість безперешкодної реалізації права на користування землями прибережних захисних смуг суб'єктами аквакультури внутрішніх рібогосподарських водних об'єктів.

Передбаченому праву користувачів рібогосподарських водних об'єктів, відповідно до ст. 68 Водного кодексу України, кореспондує обов'язок утримувати в належному санітарному стані прибережні захисні смуги під час провадження господарської діяльності. Вказані нормативні положення застосовуються і для визначення прав та обов'язків суб'єктів користування земельними ділянками смуг відведення. Разом із тим такі земельні ділянки мають особливий правовий режим їх використання й охорони. Відповідно до

положень Земельного і Водного кодексів України, смуги відведення встановлюються для потреб експлуатації та захисту від забруднення, пошкодження і руйнування магістральних, міжгосподарських та інших каналів на зрошувальних і осушувальних системах, гідротехнічних та гідрометричних споруд, а також водойм і гребель на річках. Для потреб ріборозведення земельні ділянки в межах смуг відведення надаються у користування для створення водоохоронних лісонасаджень, берегоукріплювальних та протиерозійних гідротехнічних споруд, будівництва переправ тощо.

З урахуванням наведеного можна стверджувати, що використання земель прибережних захисних смуг та смуг відведення для цілей ріборозведення сприяє належній експлуатації земельних ділянок під рібогосподарським водним об'єктом і безпосередньо водних об'єктів, оскільки створює умови для забезпечення їх раціонального використання й охорони.

Висновки

Проведений аналіз специфіки правового регулювання використання земельних ділянок під водними об'єктами для ріборозведення дає підстави для виокремлення найбільш важливих притаманних йому юридичних ознак.

По-перше, вихідним нормативним положенням, на якому базується правове регулювання використання земельних ділянок під водними об'єктами для ріборозведення, є загальновизнане положення земельного законодавства щодо поєднання особливостей використання земельної ділянки як територіального базису, природного ресурсу та основного засобу виробництва.

По-друге, земельна ділянка під рібогосподарським водним об'єктом являє собою єдиний комплексний дворесурсний об'єкт водно-земельних правовідносин, на який поширюються норми щодо встановлення правового режиму земель водного фонду і земель сільськогосподарського призначення.

По-третє, у разі використання земельних ділянок під водними об'єктами для ріборозведення фактично йдеться про використання земель водного фонду у сільськогосподарських цілях. Разом із тим невідповідність цільового використання таких земельних ділянок їх основному цільовому призначенню не створює правової підстави вважати використання земельної ділянки водного фонду для сільськогосподарських потреб нецільовим.

По-четверте, об'єкти ріборозведення не вважаються природним ресурсом чи елементом навколишнього природного середовища,

а набувають правового статусу об'єктів майнових прав, тобто є особливим видом майна, що належить на праві власності суб'єкту риборозведення.

По-п'яте, використання земельних ділянок під водними об'єктами для риборозведення повинно здійснюватися у поєднанні з використанням земельних ділянок суші, що за своїм функціональним призначенням сприяє забезпеченню раціонального використання та належній охороні основного об'єкта – земельних ділянок під рибогосподарськими водними об'єктами і безпосередньо водних об'єктів.

Список використаних джерел:

1. Про аквакультуру: Закон України від 18.09.2012 № 5293-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 43. Ст. 616.
2. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001 – 2004 років: Закон України від 18.01.2001. № 2238-III. Відомості Верховної ради України. 2001. № 11. Ст. 52.
3. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004. № 1877-IV. Відомості Верховної ради України. 2004. № 49. Ст. 527.
4. Про Митний тариф України: Закон України від 19.09.2013. № 584-VII. Відомості Верховної ради України. 2014. № 20-21. Ст. 740.
5. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія. Київ: Логос, 2011. 688 с.
6. Уркевич В. Ю. Аграрні правовідносини в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2007. 411 с.
7. Єрмоленко В. М. Сільськогосподарська продукція як аграрно-правова категорія. Підприємництво, господарство і право. 2006. № 6. С. 58–61.
8. Земельний кодекс України від 25.10.2001. № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.
9. Водний кодекс України від 06.06.1995. № 213/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 24. Ст. 189.
10. Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.05.1996. № 486. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-96-%D0%BF> (дата звернення: 01.09.2018).
11. Про затвердження Порядку користування землями водного фонду: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.1996. № 502. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502-96-%D0%BF> (дата звернення: 01.09.2018).

Стаття посвячена правовому аналізу отношений в сфере использования земельных участков под рыбохозяйственными водными объектами для нужд рыборазведения. Исследуется специфика правового режима использования и охраны земельных участков под водными объектами, которые являются частью многоэлементных природных комплексов. Определяются особенности правового положения объектов искусственного рыборазведения.

Ключевые слова: земли сельскохозяйственного назначения, земли водного фонда, водный объект, объект аквакультуры, земельные правоотношения, земельный участок, рыборазведение, сельскохозяйственная деятельность, аквакультура.

The article is devoted to the legal analysis of relations in the sphere of use of land plots under fishery water objects for the needs of fish farming. The specificity of the legal regime for the use and protection of land plots under water bodies that are part of multi-element natural complexes is studied. Specific features of the legal status of objects of artificial fish farming are determined.

Key words: agricultural land, water fund lands, water body, aquaculture facility, land legal relations, land plot, fish farming, agricultural activities, aquaculture.

